

UN SANTORAL LAIC DE REFERÈNCIA. LES SÈRIES D'ENTREVISTES A FIGURES CULTURALS EN EL TARDOFRANQUISME

JAUME CLARET & JAUME SUBIRANA

Abstract

Following the path of Josep Pla with *Homenots*, in the 1960s and 1970s several series of interviews with cultural figures happened at the same time in Catalonia. Baltasar Porcel published interviews in *Serra d'Or*, Robert Saladrigas in *Destino*, Lluís Busquets in *El Correo Catalán* and Montserrat Roig and Joaquim M. Puyal had popular TV interview programs (*Personatges* and *Vostè pregunta*) on the Catalan channel of Televisión Española. Salvador Espriu, Josep Pla and Mercè Rodoreda also appeared in the Spanish TV program *A fondo* and Antoni Ribas produced the film *Catalans universals*. This article aims to map all these initiatives as a form of “laybook of saints” for a culture that, having survived the toughest years of the dictatorship, at that point needed new reference names to face a time of profound renewal towards a hypothetical normalization.

Com apunten Dović i Helgason (2017) a *National Poets, Cultural Saints*, tots recordem els nostres difunts, però a més tenim tendència a posar en valor també la memòria de persones traspassades (o de vegades encara vives, hi afegiríem nosaltres) que no pertanyen a la nostra estirp, amb les quals no tenim vincles familiars però sí culturals i/o nacionals. Aquestes personalitats passen a formar part d'un panteó o larari compartit, on sovint els pares i mares de la pàtria tenen una dimensió cultural.¹

A Catalunya als anys seixanta i setanta del segle xx es publiquen o difonen diverses sèries d'entrevistes a figures culturals i polítiques que estaven cridades a conformar el que podríem veure com una mena de nou panteó d'un país i una cultura que volien passar del resistencialisme a la normalització.² Eren homes i dones (molts més homes que dones, com veurem) als quals s'atorgava un paper de referència en un moment clau de reconstrucció nacional. De fet, les sèries i entrevistes realitzades (que mai no han estat analitzades com a fenomen conjunt), passat mig segle, ens parlen d'un moment d'inquisició, de recerca, de lligams amb el passat i de models per al futur, un projecte en el qual van participar alguns dels noms més significatius de la literatura catalana del moment però que va ser de fet col·lectiu o, si més no, plural. Un moment clau en un arc temporal que va de la Caputxinada, l'any 1966, passant per la crisi del petroli, la mort de Franco i les primeres eleccions, a la formalització del Circuit Català de Televisió Espanyola

(1977), l'aprovació de l'Estatut el 1979 i la posada en marxa de Catalunya Ràdio (el 1983) i de TV3 (el 1984).

Amb aquest article hem volgut fer una primera aportació sobretot documental (enllà d'intuïcions i formulacions genèriques) al que van ser i als noms que van aplegar les sèries d'entrevistes del tardofranquisme, i plantejar el seu vincle amb la memòria anterior i immediatament posterior a la República i a la Guerra Civil en uns anys en què la disminució de la pressió de la censura i les prohibicions governatives per primera vegada permetien un cert marge de maniobra, i també l'aparició de noms i figures nous, joves, que se sumaven així al que podríem veure com un santoral laic de referència per a les generacions nascudes sota el franquisme però deleroses de superar-lo. La nostra voluntat documental es concreta amb un quadre final en què hem inclòs els noms de tots els personatges entrevistats, per tal de permetre refer i ajustar la llista real d'aquest nou elenc de referents culturals.

ECLOSIÓ D'ENTREVISTES

Josep Pla havia publicat abans de la guerra la coneguda i reeixida *Vida de Manolo contada per ell mateix* (1928) sobre l'escultor Manolo Hugué i, ja posteriorment, *Un senyor de Barcelona* (1945 en castellà i 1951 en català), una obra dedicada a Rafael Puget (1873–1945).³ No retornaria al gènere fins anys després de la mà dels seus *Homenots*, deixant de banda l'ambició de biògraf i substituint-la per la de retratista en una sèrie que esdevindria mítica, apareguda primer a l'editorial Selecta, entre 1958 i 1962, i posteriorment a l'editorial Destino, entre 1969 i 1974. L'escriptor empordanès va bastir una galeria de personatges, referencials per la cultura i la societat catalanes. Els homenots planians constitueixen l'antecedent clar, conscient o no, de diverses sèries d'entrevistes, coincidents en el curt espai de temps del tardofranquisme, a figures culturals, entre l'oblit i el reconeixement, però que volien ser reivindicades. Es bastia així una particular galeria d'honor, una proposta d'aspirants a pares (i alguna mare) de la pàtria.

El nostre estudi, però, se centra en les sèries d'entrevistes aparegudes principalment als mitjans de comunicació, entre finals dels anys seixanta i principis dels vuitanta del segle xx. En premsa van ser especialment reconegudes les realitzades per Baltasar Porcel a *Serra d'Or* (1965–1970) i a *Destino* (1967–1970). Rere aquestes, pioneres, trobem les signades per Robert Saladrigas també per a *Destino* (1968–1975), per Lluís Busquets i Grabulosa a *El Correo Catalán* (1977–1980, amb retrats de Maragda Cuscuela) i per Montserrat Roig a diverses capçaleres (1971–1976).⁴ La pròpia Roig protagonitzaria el pas a televisió (al circuit català de TVE) del format amb *Personatges* (1977–1978), coincidint parcialment en

el temps amb el programa *A fondo* de Joaquín Soler Serrano (1976–1981) i passant el testimoni a Joaquim M. Puyal i el seu *Vostè pregunta* (1978–1984).

També a televisió però en format documental, Antoni Ribas —poc després del seu èxit amb *La ciutat cremada* (1976)— seria el responsable de “Catalans universals” (1979). El programa, patrocinat per *La Vanguardia*, produït pel No-Do i emès dins la sèrie *Pantalla abierta* de RTVE el 8 de juny de 1979, no va estar exempt de polèmica. Malgrat merèixer el premi Ciutat de Barcelona, la televisió pública espanyola va fer detenir el director per estrenar-lo sense el permís de l'ens, va intentar cancel·lar-ne l'emissió i, posteriorment, en va impedir la difusió a les sales de cine i certàmens internacionals (Pérez Ornia).⁵ Un any més tard, Enric Ripoll convertia el programa en un llibre titulat *Catalans universals. De la història i l'anècdota a la perspectiva d'Antoni Ribas*.

D'altres entrevistes, com les vint-i-cinc realitzades per Salvador Pàniker per a *Conversaciones en Cataluña*, ja foren pensades per ser compilades directament en un volum: “Este libro es el resultado de una excursión que hice por Cataluña, acompañado de un magnetofón y de un fotógrafo” (Pàniker 5).⁶ El llibre, amb fotografies de Xavier Miserachs, se centra en personatges catalans o vinculats a Catalunya (en alguns casos, com Pla i Espriu, prèvia traducció de l'entrevista al castellà) rellevants des del punt de vista polític, social o cultural. Va ser un èxit de vendes, amb cinc edicions en pocs anys, i va generar el *remake* *Conversaciones en Madrid* (1969), amb més de deu reimpressions, i una posterior edició unificada (*Conversaciones en Madrid y Cataluña*, 2004). Moltes de les sèries publicades originalment en diari o revista van tenir o han tingut (més recentment) com aquesta una segona vida en format llibre: és el cas de les de Porcel, Roig, Ribas, Busquets i Saladrigas.

Cal deixar constància que no totes les entrevistes han estat objecte del nostre interès. En el cas de Robert Saladrigas, per exemple, va publicar entre 1968 i 1975 a *Destino* (que llavors dirigia Néstor Luján), amb la capçalera “Monólogos con”, un centenar i mig de retrats. Sota una falsa aparença de monòleg, donava veu a escriptors espanyols (catalans, castellans, gallecs), llatinoamericans i europeus de diferents generacions i procedències. Els 21 “monòlegs” d'autors llatinoamericans i els 49 de castellans han estat aplegats recentment (Saladrigas, *Voces* i Saladrigas, *Rostros*) en sengles llibres. El nostre focus, però, s'ha centrat en les 42 entrevistes realitzades a autors catalans entre 1970 i 1974, aplegades al volum *Paraules d'escriptors*.⁷ Originalment publicades en castellà i llegides, com apunta l'autor, a tota la geografia ibèrica, les peces eren “una manera personal, volgutament singular, d'estructurar una llarga sèrie d'intervius en profunditat” (Saladrigas, *Paraules* 9).

Pel que fa a Lluís Busquets i Grabulosa, hem pres en consideració per al nostre buidat les entrevistes recopilades a *Plomes catalanes contemporànies* (1980):

són vint-i-cinc converses amb literats del Principat, en alguns casos parcialment posades al dia i sempre acompanyades d'una sintètica biografia, bibliografia i tast de textos.⁸ En aquesta panoràmica trobem, en paraules del periodista de *El Correo Catalán*:

Els degans de la literatura dels quals no podem prescindir —Foix, Pla, Manent, Oliver, i encara manquen noms—; hem trobat uns homes que visqueren l'exili exterior —aquí representats només per Benguerel, Rodoreda, Calders i Sales, tot i que són molts més— i els qui visqueren l'exili interior, una generació que la guerra marcà, com ens digué Espriu, aquí l'únic representant d'un grup molt més ample; segueixen dos entossudits isolats —Palau i Fabre, des de “Poesia” o “Ariel”, i Brossa, des de “Dau al Set” —; després dos escriptors que es feren en plena postguerra com a tals, Pedroló i Capmany, ambdós nascuts abans del 20; continuen amb representants de la fornada del realisme i dels autors nascuts entorn del 30 —Martí i Pol, Formosa, Porcel—; passem després als nascuts en el primer lustre dels 40, l'així anomenada “generació intermèdia” —aquí només representada per Saladrigas i Moix—; arribem, finalment, a les darreres tendències, als nascuts del 45 ençà, la representació dels quals, és òbviament, subjectiva i provisional, per bé que he procurat portar a aquestes pàgines autors que, tot i la joventut, hagin ja deixat un solc en les nostres lletres [Montserrat Roig, Josep Albanell, Oriol Pi de Cabanyes, Ramon Pinyol, Miquel Desclos, Xavier Bru de Sala i Maria-Mercè Marçal]. (8)

En total, pel que fa a la base documental del nostre article i al buidat final que conté, estem parlant d'onze sèries d'entrevistes: les de Baltasar Porcel a *Serra d'Or* (1965–1970), a *Destino* (1967–1970) i als seus llibres d'entrevistes; Salvador Pàniker a *Conversaciones en Cataluña* (1966); Robert Saladrigas a *Destino* (1968–1975); Lluís Busquets i Grabulosa a *El Correo Catalán* (1977–1980, aplegades a *Plomes catalanes contemporànies*); Montserrat Roig al programa *Personatges* (1977–1978) i a les entrevistes publicades en paper entre 1971 i 1976 a *L'Avenç*, *Serra d'Or*, *Jano*, *Triunfo* i *Mundo*; Joaquim M. Puyal al *Vostè pregunta* (1978–1984); Antoni Ribas i Enric Ripoll a *Catalans universals* (1979 i 1980), i Joaquín Soler Serrano a *A fondo*. Totes les iniciatives comparteixen la vocació diguem-ne periodística de fer un retrat i/o presentar un personatge important o destacat, sovint en aquell moment poc conegut pel gran públic. A més del buidatge dels noms dels personatges entrevistats en aquestes onze sèries, tot seguit analitzarem amb un cert detall la feina de Baltasar Porcel, Montserrat Roig, Joaquín Soler Serrano i Joaquim M. Puyal, atès que considerem tots quatre noms especialment significatius pel que fa a la matèria. Fora del nostre estudi queden, entre d'altres, els dos programes televisius realitzats ja als anys vuitanta i noranta (per raons, doncs, sobretot cronològiques) per un altre escriptor i periodista cultural, Josep Maria Espinàs: *Identitats* a TV3, de 1984 a 1988, i *Personal i intransferible* al Canal 33, de 1993 a 1994.

BALTASAR PORCEL, ENTREVISTADOR

El nostre buidat s'enceta, per raons cronològiques i per la rellevància de l'entrevistador i l'impacte de la seva feina, amb les emblemàtiques entrevistes de Baltasar Porcel (Andratx 1937–Barcelona 2009). El març de 1963 Porcel havia iniciat la seva col·laboració amb la revista *Serra d'Or* (posada en marxa el 1959), com una mena de corresponsal cultural illenc, malgrat residir a Barcelona des de 1960. Això va canviar arran d'un encàrrec editorial que li facilità la coneixença de Josep Pla i la posterior publicació d'una entrevista a la revista montserratina l'agost de 1965. L'èxit obtingut per aquella peça el portà a elaborar (amb l'ajuda de Ramon Bastardes i Max Cahner) una llista de personatges susceptibles de ser entrevistats que responguessin als seus interessos i als de la revista, de cara a fer-ne una secció fixa. La tria de noms no era exhaustiva, ja que responia a uns objectius concrets. Porcel sostenia uns anys després que l'aproximació va ser feta:

d'una manera europea, sense trèmuls almogàvers, sense inflar el gos, sinó amb asprivor, amb ironia, amb coneixement i reconeixement. Si una persona o un país tenen solidesa, ho han de demostrar. Mai no he cregut ni en la grandesa ni en la potència que se'ns presenta embolicada amb llagoteries i patumisme pairalístic. No. Prefereixo la prova de foc. (*Grans catalans d'ara* 8)

La referència europea no és gratuïta. Porcel volia connectar amb una tradició d'entrevistes extenses, en profunditat, present a la premsa continental de l'època i que havia tingut també cultivadors a la premsa catalana anterior a la dictadura i a l'exemple de Pla abans mencionat:

L'objectiu era “descobrir una autèntica personalitat, [i] escorcollar-la”, de manera que el conjunt de les personalitats més representatives del país permetés de mostrar “com una mena de ventall català” gràcies al qual “la noció abstracta de Catalunya s'anés concretant a través d'unes figures granítiques, excepcionals: que d'una boira entre anímica i romàntica emergissin éssers poderosos de carn i ossos”. (73)

Tot i arribar al gènere d'alguna manera per accident, aquestes primeres entrevistes de Porcel venien a cobrir un buit existent i s'alineaven amb els objectius intel·lectuals de Joaquim Molas o amb els manifestats temps enrere per Jaume Vicens Vives, ja que es publicaven en un moment clau de reconstrucció cultural. *Serra d'Or*, conscient com a revista d'aquesta rellevància, atorgava a Porcel i les seves entrevistes les pàgines centrals de la publicació, amb moltes fotografies en color i, en algun cas, reservant-li també la portada. Porcel deixa així de ser corresponsal extern per esdevenir cada vegada més un activista intern (i decisiu) del redreçament cultural català.

En el trepidante final de los sesenta, aquellos diálogos pudieron ser leídos por las clases medias como la carta de presentación de los protagonistas del cambio. Porcel visualizó unas gentes desconocidas por muchos. Hoy, además, son radiografía de aquel espíritu cívico moderadamente optimista, de un país vivo, de afanes democráticos y pasado sumergido (el ejemplo más claro, Víctor Català, que estaba empezando a flotar). (Amat, “El periodismo”)

En paraules de Porcel al pròleg de *L'àguila daurada*, aquelles entrevistes prenen “Catalunya com a ideal” (9). D’acord amb Jordi Amat, el novel·lista mallorquí modernitzà el gènere amb l’ús, per exemple, d’estratègies literàries: “Dotava la entrevista de estructura al narrar su llegada y la salida del lugar del encuentro, describía espacios y rostros con precisión planiana, destacaba detalles de cotidianidad, usaba metáforas para caracterizar a los personajes, reproducía el registro coloquial del interlocutor y no escamoteaba comentarios políticos o morales” (“El periodismo”).

Porcel va publicar en total trenta-una entrevistes a *Serra d’Or* (més una censurada a l’abat Escarré, per tant inèdita). El gruix hi va aparèixer entre agost de 1965 (Josep Pla) i juny de 1970 (Antoni M. Badia i Margarit), amb dos afegitons el desembre de 1971, amb l’exrector de la Universitat de Barcelona autònoma i republicana, Pere Bosch Gimpera (que reapareixia a la premsa catalana per primera vegada des de la guerra), i el juny de 1972 amb Gabriel Ferrater, arran del suïcidi del poeta. De fet, però, Porcel s’havia anat allunyant de la revista des de 1970, després de no aconseguir que les seves idees sobre l’evolució de la publicació fossin escoltades.

Les entrevistes de Porcel prenen la forma d’extensos diàlegs, amb llargues introduccions i paràgrafs conclusius a càrrec de l’escriptor. Segons l’anàlisi d’Oriol Izquierdo, la meitat dels entrevistats eren nascuts abans de 1900 (tenien ja, doncs, més de seixanta anys), nou a la primera dècada del segle xx, sis rondaven la cinquantena en el moment de ser entrevistats i només dos (Molas i Raimon) havien nascut més enllà dels anys vint, com Porcel mateix. Aquesta elevada edat mitjana buscava la simbologia i el fet referencial. Només hi ha dues entrevistades dones (Víctor Català i Mercè Rodoreda). A més, dotze dels entrevistats eren escriptors, cinc historiadors, quatre es dedicaven a les humanitats, tres a les arts plàstiques i hi havia un únic representant de la música clàssica, la cançó, l’economia, la religió, la medicina i l’arquitectura. Potser l’entrevistat més singular fos l’economista Joan Sardà Dexeus. Bona part dels interlocutors, per tant, havien passat per la universitat i havien tingut un paper social actiu. La majoria (quinze) eren nascuts a Barcelona, hi havia dos valencians i dos illencs, i els altres onze provenien de la resta de Catalunya. Pel que fa a l’aspecte geogràfic o espacial, significatiu en aquell moment:

Quatre de les entrevistes van tenir lloc fora del país per raons polítiques, dues es van fer a Barcelona a residents a l'estranger des de la guerra i quatre més a retornats de l'exili. El llibre reflecteix així la situació anòmala de la societat de postguerra i dictadura, com ho reflecteix també, és clar, la manera el·líptica de parlar de certes qüestions. (Izquierdo 17–18)

Posteriorment, l'any 1972, les entrevistes de Porcel aparegueren en llibre sota el títol *Grans catalans d'ara*. Són un total de trenta peces ordenades de sis en sis sota cinc epígrafs diguem-ne cronològics amb títols prou significatius: “El país ideal”, “Entre l'ideal i el conflicte”, “Del naufragi a la represa”, “De la reconstrucció” i “Camins de demà”.⁹ L'autor deixava fora del llibre les entrevistes fetes a Pierre Vilar (per ser catalanòfil però no català) i a Joan Capri (perquè li trencava la unitat del volum). En canvi, incorporava l'entrevista inèdita per mor de la censura a l'abat Escarré i també aprofitava per publicar íntegra la de Gabriel Ferrater, parcialment censurada a la revista. Porcel conta que va patir força entrebancs de la censura i “vaig sofrir des de processos per atemptar contra ‘la seguridad del Estado’ a multes diverses” (*L'àguila* 9).

Durant els darrers anys de la seva col·laboració amb *Serra d'Or*, Porcel ho va simultaniejar amb els retrats que feia en castellà per a *Destino*, des del 11 de febrer de 1967 fins al 14 de novembre de 1970, en la secció batejada “Los encuentros de Baltasar Porcel”, que manllevava el títol del reconegut periodista italià Indro Montanelli i els seus “Gli incontri”.¹⁰ Són més d'un centenar de retrats, molts més curts i presentats en forma de falsos monòlegs que només fan intuir la presència de l'entrevistador. Aquí el ventall s'amplia i s'hi inclouen personatges no vinculats a la cultura catalana. “Tres eran los ámbitos de procedencia básicos de los entrevistados: Catalunya, los otros *países catalans* (utopía de aquellos años) y Madrid. [...] A los hombres que no estaban vinculados al catalanismo o su cultura les preguntaba siempre, en *Destino*, por Catalunya” (Amat, “El Periodismo”).

Mentre que a les entrevistes fetes per *Serra d'Or* “s'endevina un projecte de reconstrucció, de retrobament de la identitat a partir de l'aplec d'elements que permetin una lectura complexa, allunyada del tòpics, de la pròpia història”, el resultat de les entrevistes realitzades a *Destino* “és més aviat un retrat de la realitat present del país, amb les seves ambigüitats i contradiccions, des del nivell més alt al menys selectiu, a partir de personatges de tota mena i condició que comparteixen el fet de tenir projecció pública” (Izquierdo 19). És a dir, mentre les primeres són més planificades (per la tria i per l'extensió i elaboració), les segones són més conjunturals (pels mateixos motius). Amb tot, Porcel no s'està de subratllar tant la importància de la revista montserratina “pel recobriment cultural i polític català”, com la del setmanari, “que essent en castellà va constituir durant el franquisme un element indispensable de conscienciació catalana, segurament el primer i més dilatat amb presència pública” (Porcel, *L'àguila* 9).

Subratllem que el Porcel entrevistador té una clara voluntat vampiritzadora del llegat que representen molts d'aquells personatges:

Durant uns anys, els vells, com Pla i Villalonga, em van interessar molt perquè eren l'experiència de la vida. Llavors vaig parlar molt amb ells fins que me'n vaig cansar. Després de veure com eren i que m'expliquessin les coses van anar sortint defectes. Primer m'interessava el seu aspecte creador. Després els vaig veure molt egoistes i molt tancats en el seu món. Molt malmenats per la vida, molt frustrats. Potser jo també vaig adquirir tot el que em podien donar. Jo crec molt important això d'escoltar la gent que m'interessa. (Izquierdo 13)

Però enllà d'extreure'n tot el que li podien donar, aquestes entrevistes també eren importants "com a retrat d'una etapa de la història i per això mateix el temps de congriar tots els futurs possibles" i "com a punt de referència, com si haguessin sorgit d'una voluntat de servei, o més aviat de transformació" (Izquierdo 13).

Com en el cas anterior, les entrevistes fetes a *Destino* van tenir una segona vida en dos volums titulats *Los encuentros* (1969 i 1971, un tercer va quedar només en projecte), amb cinquanta personatges a cadascun. A partir de les 117 entrevistes localitzades, per al nostre buidatge se n'han seleccionat 82 centrades en 83 personatges (dos d'ells protagonistes d'una doble entrevista i uns altres divuit ja presents en el llistat de *Serra d'Or*) vinculats a la cultura catalana.¹¹ Aquí les dones segueixen sent minoria, amb només set representants (Rodoreda, Espert, Victòria dels Àngels, Caballé, Ana María Matute, Teresa Gimpera i Lúdia Falcón), però hi ha més varietat de professions. A la important presència de gent vinculada al que en podríem dir les humanitats s'hi sumen ara els provinents de professions liberals, del món de l'espectacle i de les arts plàstiques. També crida l'atenció la presència de persones vinculades a la política, tant opositors com col·laboradors en major o menor mesura del franquisme. Segons l'anàlisi d'Oriol Izquierdo, en aquest cas la diversitat d'edats també és més gran: hi ha des de nascuts a finals del segle XIX fins alguns representants dels anys trenta i quaranta del segle XX, amb un important grup nascut a la dècada dels vint. Segueixen dominant els provinents de Barcelona (18–19).

Alguns d'aquests entrevistats formaran part dels trenta-un inclosos al llibre *Personajes excitantes* (1978), encara que d'altres seran noves incorporacions majoritàriament no pertanyents a la cultura catalana (provinents en part d'aquell tercer volum no nat abans citat) i, per aquest motiu, no s'han inclòs en la nostra anàlisi.¹² També fruit del reaprofitament porcelià, l'any 1976 apareix *La palabra del arte*, on s'apleguen les entrevistes ja fetes a diferents artistes,¹³ i el 1984 es recullen algunes de les corresponents a gent de les Balears al volum *Les Illes, encantades*. Sí que hem inclòs al nostre buidat, en canvi, els tres llibrets-entrevista realitzats l'any 1977 a tres polítics catalans: Josep Tarradellas,¹⁴ Josep Pallach i Jordi Pujol.

Posteriorment, el 1978, Porcel publicaria encara l'extensa biografia novel·lada de l'anarquista Joan Ferrer (*La revuelta permanente*), les converses amb el rei Joan Carles de 1988, amb l'aleshores príncep Felip, el 1990, i alguna altra entrevista dins de *La Vanguardia*, totes les quals queden ja fora de l'àmbit temporal del nostre estudi.

MONTSERRAT ROIG, DE LA PREMSA A LA TELEVISIÓ

La marxa de Porcel de *Serra d'Or* i de *Destino* a principis dels anys setanta coincideix en el temps amb la irrupció en el panorama mediàtic com a entrevistadora de Roig (Barcelona, 1946–1991), després d'una etapa prèvia com a periodista i opinadora en diferents mitjans i poc abans de la seva presentació pública com a narradora.¹⁵ Més enllà de les possibles continuïtats, la periodista i escriptora es planteja les seves primeres entrevistes a premsa, entre 1970 i 1977, com “un començament d'una petita crònica del nostre país a través d'alguns dels seus homes i les seves dones més representatius, la majoria d'ells personatges que el viuen i sobreviuen amb prou lucidesa com per a ésser ‘exemplars’” (*Retrats*/1 11). Jordi Carbonell destaca unes paraules de la pròpia Roig arran del retrat de Tàpies: “Sempre m'ha provocat una curiositat vergonyant saber com s'ho ha fet tota aquesta gent per a recuperar el fil estroncat pel gran trasbals” (Carbonell 9). Perquè Roig considerava que estimar un país demanava conèixer-lo, i relatava una anècdota sobre la vergonya que va passar quan als tretze anys li van comunicar que Carles Riba havia mort i no va saber de qui li parlaven (*Retrats*/1 12).

Coincidint amb aquestes entrevistes, l'any 1976 Montserrat Roig comença a col·laborar en el programa de televisió *Tot Art* fent-hi uns retrats molt curts, a manera de presentació subjectiva del personatge entrevistat (només hi apareixia la seva veu en *off*). Arran d'aquesta primera experiència i de l'èxit de les entrevistes a la premsa, l'any següent li ofereixen el programa —el títol ja estava decidit prèviament— *Personatges*: entrevistes de cinquanta minuts a intel·lectuals i artistes catalans. La idea sorgí un any després de l'estrena del programa *A fondo* de Joaquín Soler Serrano per a tot Espanya. És precisament el 1977 quan neix el Circuit Català de TVE, institucionalitzant-se el català a la televisió pública (hi havia estat present de forma excepcional a partir de 1964 a través del programa *Teatre català* i, de forma més ampliada, a partir de 1974). Tot i les prevencions inicials (dels entrevistats i seves), Roig de seguida es va sentir còmoda en l'entrevista televisiva: “saltava d'un gènere vuitcentista, com és l'entrevista escrita, a un gènere en què domina la tècnica” (Roig, *Personatges* 10). Per facilitar la complicitat, a banda de documentar-se a bastament, es citava amb molta antelació amb l'entrevistat, amb la presència de la fotògrafa Pilar Aymerich com a testimoni. A més, la televisió

permetia accedir a un públic molt més ampli, es polemitzava (els espectadors es manifestaven a favor i en contra del programa per carta i en escrits a d'altres mitjans) i s'hi feia una cultura o una divulgació viva. Tot plegat per donar “una imatge real, crítica” del país:

Una cultura en moviment, no arqueològica. Ni nostàlgica. Una cultura viva que resumeix totes les expressions del cos i de la ment, feta de paraula, d'imatge; per dir-ho en el sentit antropològic de la paraula, conjunt de les formes de vida, de sentir, d'actuar. Que siguin en el mateix nivell la paraula, el pensament, el sentiment i l'obra. La cultura, a més, ha de ser abastable i que tothom se'n senti protagonista. (Roig, *Personatges* 17)

Tot i que arreu es fa referència a 49 programes, realitzats entre setembre de 1977 i juliol de 1978, nosaltres en total hem comptabilitzat 51 entrevistes. Així, mentre al llistat més complet i cronològic, signat per Isabel-Clara Simó, hi apareixen únicament 47 noms, la consulta de la programació televisiva a través de les pàgines de *La Vanguardia* n'afegeix quatre més (Lola Anglada, Joan Manuel Serrat, Joan Crespi i Josep M. Llompart). A banda dels possibles errors —mai descartables—, potser el decalatge pugui explicar-se per algun programa amb més d'un convidat.

En el cas de Roig la referència cultural clara és l'àmbit lingüístic dels Països Catalans. Es lamentarà de la divisió administrativo-provincial, dels impediments perquè el Circuit Català sigui vist a tots els territoris de parla catalana (les Pitiüses i el País Valencià en queden fora), de les dificultats per anar a gravar a les Illes o per dur segons quins personatges de fora de Catalunya, i de la censura política a les veus no governamentals (*Personatges* 18–24). De la llista de propostes, per exemple, li vetaran per “polítics” la senadora Maria Rubiés, Alfonso Carlos Comín, Frederica Montseny i Sebastià Auger, però en canvi sí que li admetran les entrevistes a l'exalcalde de Barcelona José María de Porcioles o al banquer (i alcalde franquista d'Eivissa) Abel Matutes (Simó 77). El 1978 el programa va ser eliminat, juntament amb *Tot Art*, perquè, en el cas del programa de la Roig, se li va comunicar que “ja no hi havia més ‘personatges’ catalans dignes d'entrevistar”. De fet, l'escriptora catalana, inclosa a les llistes del PSUC, passava a ser vetada a TVE, ja que posteriorment dues entrevistes ja enregistrades en castellà amb Josep M. Castellet i Vicent Andrés Estellés, que s'havien d'emetre al programa *Encuentro con las letras* realitzat des de Madrid, van ser publicades però no emeses. Miquel Roca Junyent, al Congreso de los Diputados, i Josep Benet al Senat s'interessaren per la qüestió, sense que el Govern hi respongués (Benet 9–12). Roig no podrà retornar al mitjà televisiu fins a l'any 1981, quan Fernando Castedo és nomenat nou director general de RTVE i, dins del programa *Clar i català*, fa un espai de vuit entrevistes a dirigents polítics catalans sota el nom de “Líder”, entre novembre i desembre d'aquell any. Va començar amb Josep Tarradellas i va acabar

amb Jordi Pujol. Tres anys més tard retornaria a l'entrevista amb programes més experimentals com *Los padres de nuestros padres* —26 entrevistes a ancians i ancianes de tot Espanya per retratar la Guerra Civil i el franquisme— o *Búscate la vida* —de 1986, també amb 26 capítols però ara centrats en gent jove. Aquests dos darrers programes ja van tenir una acollida molt més freda per part del públic i la crítica (Meroño 110–118). Totes aquestes darreres col·laboracions queden fora de l'àmbit del nostre estudi.

Per suggeriment de Josep M. Castellet, les entrevistes de Roig tingueren una segona vida en forma de llibre en tres volums titulats *Retrats paral·lels*. L'autora hi agrupà les entrevistes per parelles i sota un epígraf, provocant així un cert efecte diàleg. Per al primer volum, aparegut el 1975 amb pròleg de Carbonell, va seleccionar 16 entrevistes fetes entre 1970 i 1974.¹⁶ Només les de Paco Candel a *Jano*, i les de Jaume Perich i Josep Pla a *Destino* havien aparegut prèviament en castellà i van ser traduïdes al català. La resta (tant la d'Antoni Tàpies a *Oriflama* com les d'Eugeni Xammar, Pere Calders, Avel·lí Artís Gener, Joan Perucho, Andreu Alfaro, Clementina Arderiu, Maria Aurèlia Capmany, Agustí Montal, Carles Reixach, Cesc, Pau Riba i Maria del Mar Bonet a *Serra d'Or*) havien estat publicades originalment en català. El segon volum, publicat el 1976, va reproduir l'estructura d'agrupar per parelles les entrevistes, però només en va incloure 14, aparegudes entre 1972 i 1976.¹⁷ Novament, n'hi ha unes poques traduïdes al català (per Montserrat Rodés), ja que originalment havien estat publicades en castellà a *Jano*, *Triunfo* i *Mundo Diario* (Llorenç Villalonga, Mercè Rodoreda, Fabià Puigserver i Antoni de Senillosa). La resta (Josep M. Flotats, Vicent Ventura, Max Cahner, Marià Manent, Joan Brossa, Alexandre Cirici Pellicer, Oriol Bohigas, Miquel Martí Pol, Rafael Vidiella i Josep Andreu Abelló) havien estat publicades a *Serra d'Or*. Finalment el tercer volum, aparegut l'any 1978, repeteix la fórmula amb 16 entrevistes organitzades en parells i amb un epígraf que les vincula, però incorpora transcripcions d'algunes entrevistes televisives emeses aquell mateix any al programa *Personatges* (Joan Oró, Oriol Martorell, Jordi Gol i Pau Vila), junt amb les tradicionals publicades en premsa, entre 1972 i 1977.¹⁸ Tres estaven originalment en castellà i sortien aquí en català (traduïdes per Montserrat Rodés i Carmina Roig): la de Josep Solé Barberà a *Triunfo*, i les de Mary Santpere i Josep Ferrater Mora a *Destino*. La resta, aparegudes a *Arreu* (Jordi Carbonell) i *Serra d'Or* (Frederic Mompou, Alsina Bofill, Guillermina Motta, Ventura Gassol, Joan Fuster, Vicent Andrés Estellés, Miquel Tarradell i Lluís M. Xirinachs) ja eren originalment en català.

Posteriorment apareixeran dos volums més amb les entrevistes fetes al televisiu *Personatges*. El primer volum, de 1978, amb 15 entrevistes transcrits, ja havia arribat a les tres edicions quan s'edita el segon, el 1980, amb 14 personatges. El primer volum anava acompanyat d'una introducció reivindicativa de l'autora que

ja havia estat publicada com a article a *Serra d'Or* al mes de setembre; mentre que el segon el precedia un pròleg també militant de Benet, i contenia quatre annexos amb cartes dels telespectadors, articles apareguts a la premsa, cartes al director de diferents diaris i cartes rebudes per l'autora.

Just l'any de la mort de l'escriptora, Ignasi Llompart va publicar a Barcanova una tria de les seves entrevistes en diferents mitjans amb una introducció biogràfica i contextualitzadora. Es tractava de les realitzades a sis personatges eminentment literaris: Arderiu, Pla, Rodoreda, Villalonga, Pere Quart i Vicent Andrés Estellés (Roig, *Retrats i personatges*).

A FONDO I VOSTÈ PREGUNTA

Tot i el canvi de format, atès que les entrevistes es construïen a partir de les preguntes dels telespectadors —una innovació que va merèixer el premi Ondas el 1979, el segon de la seva carrera i el primer en televisió (n'acabaria rebent quatre)—, sembla lògic dibuixar una línia de continuïtat entre *Personatges*, el cancel·lat programa d'entrevistes de Roig, i el *Vostè pregunta* de Joaquim M. Puyal (Barcelona, 1949), també al Circuit Català de TVE. El programa de Puyal va estrenar-se el 20 d'octubre de 1978 amb quatre convidats provinents del món del periodisme: Miquel de Moragas, Antoni Serra, José Luis Balbín i Encarna Sánchez. I va perllongar-se fins al 17 de maig de 1984, amb el biòleg tarragoní Àngel Pellicer.

Van ser en total 263 programes, tres d'ells amb més d'un convidat (el primer ja citat; el del 28 de maig de 1981 amb els sociòlegs Joan Estruch i Salvador Cardús, i el del 23 de juliol de 1981 amb els cantants Salomé, Josep Guardiola i Ramon Calduch) i vuit personatges que van ser convidats a dos programes (Manuel Ortínez el 10 de novembre de 1978 i 19 d'octubre de 1979, Narcís Serra el 20 d'abril de 1979 i el 22 de maig de 1980, Lluís Puig Ferriol el 8 de juny de 1979 i l'11 d'agost de 1983, Josep Laporte el 30 de novembre de 1979 i el 26 de novembre de 1981, J. M. Costa Molinari el 10 i el 17 d'abril de 1980, Macià Alavedra el 8 de maig de 1980 i el 18 de novembre de 1982, Josep M. Cullerell el 20 i 27 de novembre de 1980, i Claudi Esteve i Fabregat el 1 i el 15 d'abril de 1982), més un especial-resum de l'any el 31 de desembre de 1981.

Paral·lelament, trobem el referent comunicatiu de Joaquín Soler Serrano (Múrcia, 1919–Barcelona, 2010). Aquest periodista murcià acumulava una llarga experiència periodística, tant a Espanya com a Veneçuela, quan va assumir la presentació del programa d'entrevistes *A fondo* (1976–1981) al segon canal de TVE. Estrenat el 16 de gener de 1976 amb quatre convidats (Camilo José Cela, Regino Sainz de la Maza, Benjamín Palencia i Juan José López Ibor) i emès per última vegada el 13 d'abril de 1981 amb el periodista Horacio Sáenz Guerrero,

el seu creador i presentador buscava “unas conversaciones más allá de la máscara, buceando en la verdad de los hombres ilustres y gloriosos; una ocasión única para confesarse ante los grandes auditorios que concita un programa de televisión” (Munsó 218). Tot i que els convidats van ser força diversos, amb una ressenyable presència d'estrangers —Bernardo Bertolucci, Elia Kazan, Federico Fellini, John Kenneth Galbraith, Eugène Ionesco, Richard Nixon, entre d'altres—, s'hi va evidenciar un clar biaix literari (Juan Rulfo, Jorge Luis Borges, Octavio Paz, Guillermo Cabrera Infante, Marguerite Duras). Dins d'aquest plantejament cultural obert, Soler Serrano no va dubtar a donar veu a diferents catalans en entrevistes que han esdevingut mítiques, com ara les de Pla (el 9 de gener de 1977), Salvador Espriu (el 19 de desembre de 1976) o Rodoreda (el 2 de juny de 1980). De cop, escriptors catalans en català arribaven a la petita pantalla, ja no a través de programes en desconnexió com els seus contemporanis al Circuit Català, sinó per al públic de tot Espanya i en el temps que només hi havia dos canals. En total, hem detectat 25 entrevistats representants en major o menor mesura de la cultura catalana o d'origens catalans (Néstor Almendros, per exemple).

Les entrevistes eren realment “a fons”. El convidat arribava dies abans a Madrid amb una acompanyant, es posava un cotxe a la seva disposició perquè visités els entorns i el dia abans de la gravació dinava en un bon restaurant amb Soler Serrano per guanyar intimitat. A això se sumava un treball de documentació i la pròpia experiència i coneixements de l'entrevistador. En alguns casos, però, era el periodista qui es desplaçava a una seu territorial, com en el cas de la trobada amb Salvador Dalí o amb Oriana Fallaci, enregistrades als estudis de TVE a l'Hospitalet de Llobregat.

A banda de la influència en el moment de la seva emissió, pel tipus de personatge i per l'estil de l'entrevistador, el record del programa s'ha mantingut en el temps. D'una banda a través de diverses reposicions televisives, i també de la transcripció de les entrevistes més rellevants en diversos llibres al llarg del temps (1981 i 1987). A més, el cineasta Gonzalo Herralde, mitjançant un acord de la seva empresa Traspals Multimedia i Televisión Española, presentà l'any 1998 una “Videoteca de la memoria literaria” comercialitzada en videoclubs i llibreries amb les entrevistes (literàries) més destacades fetes a *A fondo* (Munsó 298).

LA LLISTA DE NOMS

Si anem al buidat de totes les persones entrevistades en les onze sèries tingudes en compte, posant en comú totes les llistes en surt una nòmina molt extensa amb 414 noms diferents i, alhora, s'hi detecten un seguit de coincidències o de noms “reincidents” que podem resumir en aquest llista:¹⁹

Entrevistats a 8 fonts (de les onze buidades): 2

Salvador Espriu, Antoni Tàpies

Entrevistats a 6 fonts: 2

Josep Pla, Mercè Rodoreda

Entrevistats a 5 fonts: 9

Joan Brossa, M. Aurèlia Capmany, Núria Espert, Josep Ferrater Mora, Joan Fuster, Francesc de B. Moll, Joan Oliver, Joan Oró, Manuel de Pedrolo

Entrevistats a 4 fonts: 4

Cesc, Josep M. Flotats, Joaquim Molas, Josep Trueta

Entrevistats a 3 fonts: 29

Andreu Alfaro, M. del Mar Bonet, Pere Calders, Paco Candel, Bella Dorita, Joan Capri, Josep M. Castellet, Alexandre Cirici Pellicer, Salvador Dalí, Josep M. Espinàs, Fabià Estapé, Vicent Andrés Estellés, Cassià M. Just, Nèstor Luján, Oriol Martorell, Terenci Moix, Frederic Mompou, Joan Perucho, Joan Ponç, Fabià Puigserver, Antoni Puigvert Gorro, Raimon, Pau Riba, Mary Santpere, Joan Manuel Serrat, Josep Lluís Sert, Josep M. Subirachs, Miquel Tarradell, Llorenç Villalonga

Entrevistats a 2 fonts: 57

Ramon d'Abadal, Clementina Arderiu, Avel·lí Artís-Gener (Tísner), Antoni M. Badia Margarit, Carlos Barral, Miquel Batllori, Xavier Benguerel, Ricard Bofill, Oriol Bohigas, Montserrat Caballé, Pau Casals, Xavier Cugat, Modest Cuixart, Gabriel Ferrater, Carlos Ferrer Salat, J.V. Foix, José Mª Gironella, Jordi Gol, Lluís Llach, Josep M. Llompart, Victòria dels Àngels López, Marià Manent, Adolfo Marsillach, Miquel Martí i Pol, Ana María Matute, Joan Miró, Ovidi Montllor, Tete Montoliu, Manuel Ortínez, Josep Pons Ortiz (Escamillo), Jaume Perich, Baltasar Porcel, Josep M. de Porcioles, Jordi Pujol, Carles Rexach, Charlie Rivel, Montserrat Roig, Xavier Rubert de Ventós, Joan Sales, Ricard Salvat, Joan Sardà Dexeus, Antoni de Senillosa, Julieta Serrano, Ferran Soldevila, Josep Tarradellas, Joan Teixidor, Joan Triadú, Ramon Trias Fargas, La Trinca, Josep Vallverdú, Manuel Vázquez Montalbán, Vicent Ventura, Josep Vidal (Pep Jai), Pau Vila, Pierre Vilar, Lluís M. Xirinacs, Àngel Zúñiga

A partir d'aquesta agrupació dels noms reiterats i de tot el que hem vist fins ara, i ja a tall de conclusió, creiem que val la pena fer algunes consideracions generals. En primer lloc, i contra el que era la nostra intuïció abans de començar el treball, val a dir que la llista de noms obtinguda (un total de 414) és molt àmplia i la concentració en uns pocs (i més o menys evidents) personatges és per tant bastant relativa: 311 noms (el 66 per cent del total) apareixen només una vegada en el total de les onze sèries. Parlem, doncs, d'un panorama de referents ric i divers, o, si ho volem, dispers.

Un altre fet que ens sembla destacable és que el “ventall català” (*Grans catalans* 73) que pretenia mostrar Porcel i la recuperació del “fil estrocat pel gran trasbals” que segons Jordi Carbonell (9) plantejava Roig es faran amb peces (amb noms) més joves del que també a priori es podria esperar: és cert que en el cas de Porcel la meitat dels entrevistats foren personatges nascuts abans de 1900, però, buidades totes les fonts, el percentatge total d’aquests és tan sols d’un 17 per cent entre els entrevistats quatre cops o més (3 de 17), i encara menys, d’un 11 per cent (5/46), si tenim en compte els noms entrevistats tres o més cops.

D'altra banda, els entrevistadors són gent jove: Porcel té vint-i-sis anys quan fa la primera entrevista, i vint-i-vuit quan inicia la sèrie a *Serra d'Or*; Roig en tenia vint-i-quatre quan inicia les entrevistes i trenta-un quan comença *Personatges*; Puyal en té vint-i-vuit quan comença *Vostè pregunta*; Saladrigas en té trenta quan comença les entrevistes a *Destino...* (l'excepció serà Soler Serrano, que ja tenia cinquanta-set anys quan es posa en marxa *A fondo*). Els entrevistadors són, doncs, tot sovint, més joves que la persona entrevistada. Veiem que, en la llista, hi tenen un pes important els escriptors (escriptors que comencen, però que acabaran sent noms de referència de la literatura catalana): Baltasar Porcel, Roig, Saladrigas (i podríem afegir-hi també Josep M. Espinàs).

Quant a la nòmina d'entrevistats, com ja hem dit és diversa (i dispersa), amb un clar decantament (potser pel biaix literari que acabem de comentar, o per les dificultats, encara, per parlar de política —com hem vist en el cas de Roig) cap al món de les arts: la tria era essencialment cultural, fins i tot culturalista. Apuntem també l'entrada al repertori de la cultura popular o d'entreteniment (Flotats, Bella Dorita, Capri, Luján, Serrat...) i d'alguns esportistes (molt pocs, vist amb ulls d'avui). No hi ha, com ja hem apuntat, polítics; hi ha una escassa presència femenina, amb només 3 noms entre els 17 més entrevistats (i 6 entre els primers 46, de les quals a més 4 pertanyen al món de l'espectacle: Espert, Bonet, Bella Dorita i Santpere; només no en provenen Rodoreda i Capmany); també hi ha una significativa escassetat de noms de gent d'Església (l'excepció és Cassià M. Just, l'únic entre els primers 46 noms), en la línia del procés de secularització que ja estava en marxa a Catalunya. Així mateix, la presència dels diferents territoris de parla catalana no és gaire equilibrada (els noms destacats són Fuster, Francesc de B. Moll, Alfaro, Maria del Mar Bonet, Andrés Estellés, Raimon i Villalonga), i tampoc no hi ha gaire personatges catalans no barcelonins (Pla, Oliver, Oró, Pedroló, Dalí, Puigserver). Sí que hi ha, en canvi, un cert nombre de representants significatius (6 entre els primers 46) de l'exili o la diàspora (Calders, Ferrater Mora, Oró, Rodoreda, Sert i Trueta).

UN SANTORAL LAIC DE REFERÈNCIA

Si reprenem la coneguda sentència de Jean-Jacques Rousseau a “El contracte social” (1762), en el sentit que cap Estat no s’havia fundat mai sense que la religió li servís de base (llibre IV, cap. 8), i ens traslладem llavors mentalment de finals del segle XVIII a finals del segle XX i a la refundació d’una cultura (la catalana) després d’una guerra civil, l’exili i una llarga dictadura, deurà tenir sentit preguntar-nos quins van ser els elements en què es concretà, passats dos segles i en el cas d’una nació sense estat, la religió secular originalment evocada per Rousseau.

Tal com apuntàvem al començament d’aquest article, als anys seixanta del segle XX el relatiu relaxament de la censura i de la persecució de la cultura catalana per part del franquisme, per una banda, i l’inevitable relleu generacional produït amb l’arribada a la maduresa de la primera generació nascuda ja sota la dictadura, per l’altra, expliquen la florida de sèries d’entrevistes a personatges significatius (en diaris, revistes, llibres i, més tard, a la televisió). Aquestes iniciatives obtingueren un important ressò i seguiment i anaren configurant un nou repertori: una llista de noms de referència que renovaven els proposats (i encara imposats, a través de tots els mitjans oficials) per la dictadura. La nostra recerca presenta, per primer cop, els noms i cognoms d’aquella nova genealogia proposada.

No parlem d’una acció coordinada, d’un exemple de planificació cultural conscient, però això potser fa encara més interessant el fenomen: des de diferents instàncies, amb diferents protagonistes, segurament amb objectius i intencions diversos, s’insisteix a presentar al públic general un nou catàleg de referents culturals, un larari revisat (i esporgat), una proposta informal i no institucional de panteó (a la manera de l’antiga església parisenca de Sainte Geneviève convertida el 1791 per part de l’Assemblea Constituent francesa en “Panteó dels grans homes”) d’un país que es volia alçar de nou. En moments de reconstrucció i de nous escenaris col·lectius és lògic que es doni també una recerca de nous lideratges, que es busquin possibles exemples personals a seguir (més en un context on cap mena d’acció institucional no és encara plantejable). Som, per una banda, en el que en podríem dir un moment d’inestabilitat (també de flexibilitat) del sistema i, per l’altra, davant d’un procés de canonització que, com apunta Jón Karl Helgason, farà que els personatges en qüestió assumeixin una funció semiòtica especial dins de la societat catalana del darrer franquisme i de la Transició: ells i elles “són idolatrats, institucionalitzats i fins i tot mobilitzats a l’hora de donar forma a realitats sociopolítiques” (Helgason 19). Com a nous sants culturals, faran més ampli el repertori, afavoriran nous models (artístics, de conducta, estètics, ideològics) i inspiraran noves litúrgies socials.

Ara comptem amb una bona base documental per parlar del que van presentar i del que proposaven les sèries d’entrevistes a personatges del món cultural

del tardofranquisme. Contra la nostra intuïció inicial, hem vist que el catàleg de noms entrevistats va ser molt extens i molt divers, i que la tria recurrent, coincident, es va limitar a una llista relativament petita de personatges: Espriu, Tàpies, Pla, Rodoreda, Brossa, Capmany, Espert, Ferrater Mora, Fuster, B. Moll, Oliver, Oro i Pedroló. Amb aquests noms com a referents reiterats es va anar concretant, al llarg de vint anys essencials per a la configuració de la cultura catalana contemporània, el que Porcel anomena la idea abstracta de Catalunya. Deixant de banda cap culte als morts (que òbviament no poden ser entrevistats) i incorporant-hi una certa joventut (d'entrevistats i entrevistadors), aquest va ser el nou larari, el nou santoral (ara laic) de referència proposat per a una nova civilitat vinculada i vinculable al país futur: un repertori en què s'entrecruaven la importància de la paraula escrita, l'auscultació a la pròpia identitat, les cares noves i la recuperació del "fil estrocat" (Carbonell 9) a través dels vells noms escamotejats pel resultat de la guerra.

JAUME CLARET, JAUME SUBIRANA
Universitat Oberta de Catalunya

NOTES

1. Una primera versió d'aquest article es va presentar a la 60th Annual Anglo-Catalan Society Conference (University College Cork, 5–7 de setembre de 2014). El treball s'emmarca en el projecte "Funcions del passat en la cultura catalana contemporània: institucionalització, representacions i identitat" (FFI2011-24751), del grup de recerca IdentiCat de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC).
2. Sobre aquestes dos conceptes, essencials per analitzar la cultura catalana del darrer terç del segle xx, vegeu Fernández; Fernández i Subirana.
3. Pla va escriure a la *Vida de Manolo contada per ell mateix* la seva convivència amb l'artista el 1927. Prèviament, ja va incloure un primer retrat de Manolo Hugué al miscel·lani *Coses vistes (1920–1925)* de 1925. Per a una interessant anàlisi de la biografia escrita per Pla i les influències rebudes, vegeu Amat XV–XXIV.
4. Les entrevistes que Saladrigas va fer a escriptors catalans han estat recentment aplegades a *Paraules d'escriptors. Monòlegs amb creadors catalans dels setanta*. Els 42 entrevistats van ser, per ordre cronològic: Joan Sales, Guillem Viladot, Estanislau Torres, Joan Oliver, Joan Teixidor, Avel·lí Artís Gener, Salvador Espriu, Josep M. Espinàs, Joan Perucho, Víctor Mora, Josep Vallverdú, Pere Calders, Xavier Benguerel, Manuel de Pedroló, Fèlix Cucurull, Xavier Rubert de Ventós, Joaquim Carbó, Gabriel Janes Manila, Joan Brossa, Josep M. Castellet, Jaume Vidal Alcover, Agustí Bartra, Joan Oller i Rabassa, Vicenç Riera Llorca, Francesc Vallverdú, Francesc Candel, Guillem Frontera, Joaquim Molas, Teresa Pàmies, Sebastià Juan Arbó, Tomàs Garcés, Isidre Molas, M. Aurèlia Capmany, Josep M. Benet i Jornet, Clementina Arderiu, Baltasar Porcel, Jordi Coca, Josep Ferrater Mora, M. Antònia Oliver, Mercè Rodoreda, Pere Ribot i Miquel Àngel Riera.

5. Els 13 personatges entrevistats van ser els pintors Joan Miró, Salvador Dalí i Antoni Tàpies; l'arquitecte Josep Lluís Sert; el poeta Salvador Espriu; el músic Pau Casals; la cantant Montserrat Caballé; el pallasso Charlie Rivel, i els científics Joan Oró, Ignasi Barraquer, Josep Trueta, Francesc Duran i Reynals i Antoni Puigvert.
6. La contracoberta del llibre conté una frase curiosa, que segurament cal llegir en clau de 1966 (a la introducció l'autor ens avisa que envià el manuscrit a l'editor tot just aprovada la nova Llei de Premsa): "El libro puede ser considerado, también, como un 'Libro de Actas', con la peculiaridad de que las actas son verdaderas" (Pàniker 5).
7. Aquestes darreres han estat aplegades a *Paraules d'escriptors. Monòlegs amb creadors catalans dels setanta*. Els 42 entrevistats van ser, per ordre cronològic, els següents: Joan Sales, Guillem Viladot, Estanislau Torres, Joan Oliver, Joan Teixidor, Avel·lí Artís Gener, Salvador Espriu, Josep M. Espinàs, Joan Perucho, Víctor Mora, Josep Vallverdú, Pere Calders, Xavier Benguerel, Manuel de Pedrolo, Fèlix Cucurull, Xavier Rubert de Ventós, Joaquim Carbó, Gabriel Janer Manila, Joan Brossa, Josep M. Castellet, Jaume Vidal Alcover, Agustí Bartra, Joan Oller i Rabassa, Vicenç Riera Llorca, Francesc Vallverdú, Francesc Candel, Guillem Frontera, Joaquim Molas, Teresa Pàmies, Sebastià Juan Arbó, Tomàs Garcés, Isidre Molas, M. Aurèlia Capmany, Josep M. Benet i Jornet, Clementina Arderiu, Baltasar Porcel, Jordi Coca, Josep Ferrater Mora, M. Antònia Oliver, Mercè Rodoreda, Pere Ribot i Miquel Àngel Riera.
8. Busquets publicà un segon volum amb retrats d'escriptors: *Plomes catalanes d'avui*.
9. Els entrevistats aplegats a cadascuna de les seccions eren les següents. "El país ideal": Víctor Català, Carner, Casals, Rubió, D'Abadal i Bosch Gimpera. "Entre l'ideal i el conflicte": Miró, Pla, Soldevila, Trueta, Benet i Sert. "Del naufragi a la represa": Oliver, Moll, Villalonga, Sardà, Rodoreda i Batllori. "De la reconstrucció": Espriu, Escarré, Ferrater Mora, Triadú, Badia Margarit i Pedrolo. "Camins cap a demà": Fuster, Tàpies, Molas, Raimon, Castellet i Ferrater. Posteriorment Porcel recuperaria un cop més part d'aquestes entrevistes a *L'àguila daurada. Grans creadors a la Catalunya del segle XX* (Destino, 2003), sumant-n'hi tres fetes originalment per a *Destino* ara traduïdes al català ("Salvador Dalí, aurífic i reaccionari", "J.V. Foix i les realitats fantàstiques" i "Frederica Montseny, revolució i ordre") i dues més provinents de llibres monogràfics ("Josep Tarradellas, en l'espera" i "Jordi Pujol, ben moblat"). A *L'àguila daurada* presentà les entrevistes agrupades en dos epígrafs: "Un país ideal i enfonsat" (Català, Carner, Casals, Bosch Gimpera, Montseny, Sert i Trueta) i "Un país enfonsat però en lluita" (Tarradellas, Batllori, Dalí, D'Abadal, Pla, Soldevila, Miró, Foix, Moll, Espriu, Oliver, Villalonga, Rodoreda, Triadú, Badia Margarit, Pujol, Ferrater Mora, Escarré, Pedrolo, Tàpies, Fuster, Molas i Ferrater).
10. Algunes d'aquestes entrevistes serien aplegades posteriorment en llibre (Montanelli).
11. Les 35 entrevistes descartades pel que fa al nostre buidat corresponen a les següents: "José Martínez Ruiz, de cuerpo presente"; "Jiménez de Parga y el futuro político"; "José María de Areilza y la renovación biológica"; "Vicente Aleixandre en su ámbito"; "José Luis L. Aranguren hacia la problemática colectiva"; "Pedro Laín Entralgo o las etapas de la esperanza"; "Ramón Serrano Suñer y sus razones"; "Joaquín Ruiz Giménez en su indeclinable diálogo"; "Antonio Buero Vallejo, a dos vertientes"; "Dionisio Ridruejo, viajero"; "Manuel Santana o la felicidad"; "Alfonso Sastre, en la red"; "Miguel Delibes, castellano y en Castilla"; "José María González y la teología comprometida"; "Sarita Montiel o el éxito"; "Antonio Garrigues Walker y el dólar en España"; "Emilio Romero,

falangista evolutivo”; “Paco Camino y la fiesta nacional”; “José María Pemán, en un tapiz rodante”; “Raphael, el ídolo”; “José Luis Sampedro y las fuerzas económicas”; “Carlos Mensa y el expresionismo crítico”; “Álvaro Cunqueiro, un hombre de nación gallega”; “Daniel Vázquez Díaz desde el último cansancio”; “Alfonso Paso, independiente y libre”; “Miguel Fisac y la molécula urbana”; “Enrique Tierno Galván y las contradicciones españolas”; “María Casares, en su convento”; “Antonio Gades, testimonio del pueblo”; “Max Aub, en el laberinto”; “Jorge Semprún y sus resurrecciones”; “Antonio Saura, nómada y expresionista”; “Paco Rabanne, en la época”; “Arranz Bravo y Bartolozzi, cronistas de la confusión”; i “Carlos Castilla del Pino, frente al sistema.”

12. La relació la formen “Salvador Dalí, monárquico e hiperrealista”; “¡Shalom, señora Meir!”; “Miguel Ángel Asturias, de señor embajador”; “Joan Manuel Serrat, en defensa propia”; “Federica Montseny, revolución y orden”; “José Luis López Vázquez, idealista”; “Indro Montanelli, el exiliado”; “Josep Trueta y sus formas de arte”; “Paco Umbral, la fama y la impostura”; “La señorita Hite”; “Luis Maria Ansón y su ‘monarquía de todos’”; “Paco Camino, el matador”; “Josep Pla, convaleciente”; “Aurora Bautista, con amor”; “José Luis L. Aranguren, heterodoxo”; “Josep Maria Subirachs, cerebral y emocional”; “Massiel y Rufo”; “Antonio Gala y la coacción política”; “*Papillon*, hacia la paz”; “Vicente Aleixandre, en su ámbito”; “Analía, cada día”; “Ferrater Mora y las normas morales”; “Miguel Fisac, seguro y polémico”; “Ramón J. Sender, desde California”; “Manolo Escobar, en sus éxitos”; “Pedro Laín Entralgo, hombre de amistad”; “Oriol Bohigas, de los condicionamientos a la erótica”; “Manolo Pertegaz, aspirando polen”; “Juan Luis Cebrián, de *El País* al país”; “Horacio Sáenz Guerrero, en el entendimiento inteligente”; i “Núria Espert-Salvador Espriu, en este mundo.”

13. A *La palabra del arte* apareixen les entrevistes de Joan Miró, Rafael Benet, Josep Llorens Artigas, Josep M. Subirachs, Andreu Alfaro, Modest Cuixart, Francesc Todó i Salvador Dalí. A *Les Illes, encantades*, hi ha les entrevistes a Josep Sureda Blanes, Francesc de Borja Moll, Miquel Forteza i Llorenç Villalonga, a les quals s’hi suma la de Joan Miró publicada a *Serra d’Or*.

14. Vegeu Baltasar Porcel, *Conversaciones con el Honorable Tarradellas; Josep Pallach; i Josep Tarradellas. President de la Generalitat*.

15. El 1970 Montserrat Roig s’endú el premi Víctor Català de contes a la Nit de Santa Llúcia amb *Molta roba i poc sabó... i tan neta que la volen* (Barcelona, Selecta, 1971), i l’any següent apareixerà la seva primera novel·la, *Ramona, adéu* (1972). Roig s’assabentà de l’obtenció del Víctor Català el 13 de desembre del 1970, tancada amb altres intel·lectuals al Monestir de Montserrat per protestar contra els consells de guerra de Burgos. Temps després dirà: “Vaig entrar a Montserrat com a ‘llicenciada’ i en vaig sortir com a ‘escriptora’.”

16. Contemplació i escepticisme: Xammar i Pla; Dues cares de l’exili: Calders i Tísner; El món màgic i el món real: Candel i Perucho; Els sentits de l’art: Tàpies i Alfaro; Contenció i revolta: Arderiu i Campmany; Més que un club?: Montal i Rexach; Quan l’humor serveix de succedani: Perich i Cesc; i Entre la ruptura i la tradició: Riba i Maria del Mar Bonet.

17. Teatre obert al món: Flotats i Puigserver; La vida col·lectiva: Ventura i Cahner; La vida privada: Manent i Brossa; Barcelona cosmopolita: Cirici i Bohigas; Catalunya proletària: Martí Pol i Vidiella; Monarquia o República: De Senillosa i Andreu Abelló; i El món de la ficció: Rodoreda i Villalonga.

18. Del so privat al clam col·lectiu: Mompou i Martorell; La medicina, entre liberal i humanista: Alsina Bofill i Gol; L’espectacle de ciutat: Santpere i Motta; Un país sense

ciència?: Ferrater Móra i Oró; Somni i realitat: Solé Barberà i Gassol; Vosaltres, els valencians: Fuster i Estellés; Les arrels del país: Tarradell i Vila; i El país ideal: Xirinacs i Carbonell.

19. Val la pena tenir en compte, pel que fa a possibles absències en aquesta llista, que Josep Carner morí el 1970 i Pau Casals, el 1973.

REFERÈNCIES

- Amat, Jordi. “El periodismo de Baltasar Porcel.” *La Vanguardia*, 22 de juliol de 2009. En obert a <www.lavanguardia.com/cultura/20090722/53750181778/el-periodismo-de-baltasar-porcel.html>. Data de consulta: 11 d’abril de 2018.
- . “Vida picaresca de Manolo Johnson contada por James Pla.” *Vida de Manolo contada por él mismo* per Josep Pla. Barcelona, Libros del Asteroide, 2008, pàg. XV–XXIV.
- Benet, Josep. “I van sentenciar que no existien més ‘personatges’.” *Personatges. Segona sèrie*. Barcelona, Pòrtic, 1980, pàg. 9–12.
- Busquets i Grabulosa, Lluís. *Plomes catalanes contemporànies*. Barcelona, Edicions del Mall, 1980.
- , *Plomes catalanes d’avui*. Barcelona, Edicions del Mall, 1982.
- Carbonell, Jordi. “Pròleg.” *Retrats paral·lels/1* per Montserrat Roig. Barcelona, PAM, 1975.
- Dović, Marijan, i Jón Karl Helgason. *National Poets, Cultural Saints. Canonization and Commemorative Cults of Writers in Europe*. Leiden, Brill, 2017.
- Fernàndez, Josep-Anton. *El malestar en la cultura catalana. La cultura de la normalització 1976–1999*. Barcelona, Empúries, 2008.
- Fernàndez, Josep-Anton, i Jaume Subirana, editors. *Funcions del passat en la cultura catalana contemporània. Institucionalització, representacions i identitat*. Lleida, Punctum, 2015.
- Helgason, Jón Karl. “El paper dels sants culturals en els estats-nació europeus.” *L’Espill*, núm. 45, Hivern 2013–2014, pàg. 19–24.
- Izquierdo, Oriol. Pròleg, *Grans catalans*, per Baltasar Porcel, *Obres completes*, vol. 6. Barcelona, Proa, 1994, pàg. 11–23.
- Meroño, Pere. *El goig de viure. Biografia de Montserrat Roig*. Barcelona, PAM, 2005.
- Montanelli, Indro. *Personajes*. Plaza & Janés, 1973.
- Munsó Cabús, Joan. *Joaquín Soler Serrano. A fondo*. Planeta, 2003.
- Pàniker, Salvador. *Conversaciones en Cataluña*. Barcelona, Kairós, 1966.
- . *Conversaciones en Madrid*. Barcelona, Kairós, 1969.
- . *Conversaciones en Madrid y Cataluña*. Barcelona, Kairós, 2004.
- Pérez Ornia, José Ramón. “Catalans universals.” *El País*, 12 de setembre de 1979. En obert a <elpais.com/diario/1979/09/12/agenda/305935201_850215.html>. Data de consulta 11 d’abril de 2018.
- Pla, Josep. *Un senyor de Barcelona*. Barcelona, Ed. Selecta, 1951.
- , *Vida de Manolo contada per ell mateix*. Sabadell, Imp. Joan Sallent, 1928.
- Porcel, Baltasar. *L’àguila daurada. Grans creadors a la Catalunya del segle XX*. Barcelona, Destino, 2003.
- , *Los encuentros. Primera serie*. Barcelona, Destino, 1969.

- . *Los encuentros. Segunda serie*. Barcelona, Destino, 1971.
- . *Grans catalans d'ara*. Barcelona, Destino, 1972.
- . *Les Illes, encantades*. Barcelona, Edicions 62, 1984.
- . *Josep Pallach*. Barcelona, Editorial AC, 1977.
- . *Josep Tarradellas. President de la Generalitat*. Barcelona, Editorial AC, 1977.
- . *La palabra del arte*. Madrid, Rayuela, 1976.
- . *La revuelta permanente*, Planeta, 1978.
- . *Personajes excitantes*. Plaza & Janés, 1978.
- Ripoll, Enric. *Catalans universals. De la història i l'anècdota a la perspectiva d'Antoni Ribas*. Barcelona, HMB, 1980.
- Roig, Montserrat. *Personatges*. Barcelona, Pòrtic, 1978.
- . *Personatges. Segona sèrie*. Barcelona, Pòrtic, 1980.
- . *Retrats paral·lels/1*. Barcelona, PAM, 1975.
- . *Retrats paral·lels/2*. Barcelona, PAM, 1976.
- . *Retrats paral·lels/3*. Barcelona, PAM, 1978.
- . *Retrats i personatges*. Editat a cura d'Ignasi Llompart. Barcelona, Barcanova, 1991.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Du contrat social; ou, Principes du droit politique*. Amsterdam, Chez M. M. Rey, 1762.
- Saladrigas, Robert. *Paraules d'escriptors. Monòlegs amb creadors catalans dels setanta*. Barcelona, Galàxia Gutenberg, 2014.
- . *Rostros escritos. Monólogos con creadores españoles de los setenta*. Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2014.
- . *Voces del "boom": monólogos*. Barcelona, Alfabia, 2011.
- Simó, Isabel-Clara. *Si em necessites, xiula. ¿Qui era Montserrat Roig?* Barcelona, Edicions 62, 2004.
- Soler Serrano, Joaquín. *A fondo de la A a la Z*. Plaza & Janés, 1981.
- . *Personajes a fondo. Conversaciones con grandes figuras de nuestro tiempo*. Planeta, 1987.

Filmografia

- A fondo*. Presentat i dirigit per Joaquín Soler Serrano, Televisión Española, 1976–1981.
- Catalans universals*. Dirigit per Antoni Ribas, Televisión Española, 1980.
- Personatges*. Presentat i dirigit per Montserrat Roig, Televisió Espanyola a Catalunya, 1977–1978.
- Vostè pregunta*. Presentat i dirigit per Joaquim M. Puyal, Televisió Espanyola a Catalunya, 1977–1984.